

התמעטות הלבנה

יהושע מאירסון

ראשי פרקים:

פתיחה

שתי קריאות במדרש

המדרש כמשל

פתיחה

"רבי שמעון בן פזי רמי, כתיב: ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים (בראשית א', ט"ז) וכתב: את המאור הגדול ואת המאור הקטן (שם)!

אמרה ירח לפני הקב"ה: רבנו של עולם, אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד?

אמר לה: לכי ומעטי את עצמך!

אמרה לפניו: רבנו של עולם, הואיל ואמרת לפניך דבר הגון, אמעית את עצמי?

אמר לה: לכי ומשול ביום ובלילה.

אמרה ליה: מאי רבותיה, דשרגא בטיהרא מאי אהני?

אמר לה: זיל, לימנו בך ישראל ימים ושנים.

אמרה ליה: יומא נמי, אי אפשר דלא מנו ביה תקופותא, דכתיב והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים (בראשית א', י"ד).

זיל, ליקרו צדיקי בשמיך: יעקב הקטן (עמוס ז', ב') שמואל הקטן (שמואל א' י"ז) דוד... הקטן.

חזייה דלא קא מיתבא דעתה, אמר הקב"ה: הביאו כפרה עלי שמיעטתי את הירח!

והיינו דאמר ר"ש בן לקיש: מה נשתנה שעיר של ראש חדש שנאמר בו לה' (במדבר כ"ח, ט"ו) - אמר הקב"ה: שעיר זה יהא כפרה על שמיעטתי את הירח.¹

(חולין ט' ע"ב)

מדרש זה, המוכר לרובנו כבר מילדות, דורש בחינה מחודשת. מהי הטענה של הירח וכיצד מגיב אליה הקב"ה? ועוד לפני שאלה זו, מה היה המצב לפני התמעטות הלבנה ומה השתנה והביא למצב כפי שהוא לאחריו?

יש להקדים לדיון זה בעניין הלבנה, הקדמה כללית ביחס לפרשיות הבריאה. פרשת בראשית ואף פרשת נח הן במקרא והן במדרש מבטאות את הדיאלקטיקה שבין הלכתחילה והדיעבד - היחס שבין דבר ה' בטהרתו לבין יישומו בפועל במציאות הגשמית לאחר כל הירידה וההשתלשלות שלו מגבהי מרומים עד לממשות הארצית. ישנו המתח שבין הציווי לבין הביצוע (עץ פרי עושה פרי). בין בריאת האדם כיצור בודד (בפרק ב') ויצירת העזר כנגדו

¹ אפשר בכירור לראות רבדים במדרש חלק בעברית חלק בארמית והמימרא של ר"ל.

מאוחר יותר, ובין האדם שלפני המבול והאדם שלאחר המבול. אלה הן דוגמאות בודדות מתוך הפרשיות הללו המתארות את הפער שבין ההווה אמינא למסקנה. מתוך ההסתכלות הזו נבוא לבחון כיצד מבין המדרש את היחס שבין שני המאורות הגדולים לבין המאור הגדול והמאור הקטן כפער שבין הרצון המקורי לבין קיומו במציאות בפועל.

אנחנו יודעים היטב כיצד מתפקד העולם לאחר התמעטות הלבנה שכן אנו רואים יום יום את השמש עולה ושוקעת וכן את זריחתה ושקיעתה של הלבנה. אך איננו יודעים כיצד נראה העולם שלפני המציאות הנוכחית. אנחנו יכולים לנסות לתאר את המציאות האידאית שלפני ההתמעטות, אך ורק על פי קריאת הפסוקים ונסיון לדלות מתוכם את התיאור הרלוונטי.

המציאות לפני התמעטות הלבנה מתוארת בשניים וחצי פסוקים:

”ויאמר אלהים יהי מארת ברקיע השמים להבדיל בין היום ובין הלילה והיו לאתת ולמועדים ולימים ושנים: והיו למאורת ברקיע השמים להאיר על הארץ ויהי כן: ויעש אלהים את שני המארת הגדלים...”

(בראשית א', י"ג - ט"ו)

העולם לפני התמעטות הלבנה הוא עולם שוויוני - עולם שבו שני המאורות שווים בגודלם ובאיכותם. המאורות הגדולים מבדילים בין היום ובין הלילה, אך לא ברור כיצד - האם אחד משמש ביום והשני בלילה, או שמא שניהם יחד מאירים על הארץ. בנוסף, המאורות מהווים סימן לקבוע מועדים וכו'.²

אך העולם הגשמי לא בנוי למציאות האידאית הזו - מציאות של שוויון ושל תפקוד משותף. לכן, הופכים המאורות למאור גדול ומאור קטן, ובנוסף, מתבצעת חלוקת רשויות - המאור הגדול ביום והמאור הקטן בלילה.

שתי קריאות במדרש

המדרש משלים את הפערים שבפסוקים באמצעות דיון בין הירח לקב"ה. את המדרש ניתן לקרוא בשתי קריאות. הכיוון שאליו רש"י לוקח את המדרש הוא שהתמעטות הלבנה היא עונש על דבריה:

”המאורות הגדולים וגו' - שוים נבראו, ונתמעטה הלבנה על שקטרגה ואמרה אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד”

(רש"י בראשית א', ט"ו)

לשיטתו, טענת הלבנה אינה טענה רצינית אלא טענה מקטרגת, וכעונש על טענה זו הלבנה מתמעטת. כשלמדתי את המדרש בשנות ילדותי הוצגה טענת הירח באופן זה - כנסיון להשתלט על הכתר. היא רצתה להיות המאור הגדול, ולכן נענשה ונהייתה המאור הקטן. על פי פרשנות זו אין שום ממשות לדברי הלבנה ואין להם אחיזה במציאות ולכן ממילא התמעטות הלבנה היא עונש ולא ביטוי של צורך אמיתי הקיים במציאות.

² ניתן לשים לב לנקודה מעניינת בכך שקודם כל המאורות מבדילים בין היום ובין הלילה וקובעים ימים ושנים, ורק לאחר מכן מאירים על הארץ. נראה כאילו ההארה היא רק תפקיד משני של המאורות, על אף ששםם “מאורות” מעיד עליהם שזהו עיקר עניינם.

נראה לי שניתן להציע קריאה נוספת במדרש. הלבנה באה לפני רבש"ע ומשקפת את המציאות הארצית של עולם המעשה שבו הדברים קורים בפועל - היא טוענת בפניו טענה אמיתית, שבעולם הזה אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד. הקב"ה מקבל את הטענה באופן רציני, וכעת עומדות בפניו שתי אפשרויות - למעט את החמה או למעט את הלבנה. כברירת מחדל בוחר הקב"ה למעט את הלבנה.

קשה להבין מהמדרש מהי הסיבה לבחירה זו, אך אפשר להציע מספר טעמים. ייתכן שבאופן מסוים הקב"ה מיישם את הכלל "קריינא דאיגרתא איהו ליהוי פרוונקא" [קריין האיגרת הוא יהיה השליח], דהיינו, כאשר אדם טוען טענה או מציע הצעה עליו להיות מסוגל לשאת בתוצאות. בנוסף ניתן להציע הסבר נוסף, הרי כשהלבנה פנתה לקב"ה הבינה כנראה שהתוצאה היא שאחד מהמאורות יתמעט, ובכל זאת לקחה את הסיכון לשטוח את טענתה. הקב"ה בחר למעט דווקא אותה משום שהיא זו שנכנסה בעובי הקורה. כיוון שהיתה לה הווא אמינא למעט את החמה בעקבות טענתה, היא זו שצריכה לשלם את המחיר.

לאור קריאה זו של המדרש ברורה יותר תשובתה של הלבנה "רבש"ע, הואיל ואמרתי לפניך דבר הגון, אמעט את עצמי?" דהיינו, דברי הלבנה היו הגונים לפני הקב"ה, ובזה שוררת ביניהם הסכמה מלאה, ורק היישום בפועל לא מוצא חן בעיני הלבנה, כמובן. לאור קריאה זו מובן יותר מדוע הקב"ה מנסה לנחם את הלבנה, שהרי אכן המעשה שלה הוא מעשה שאינו שלילי ו"לא מגיע לה" שימעטו אותה.

על פי קריאה זו של המדרש התמעטות הלבנה היא הכרחית ובלתי נמנעת - זוהי המסקנה של ההווא אמינא, התוצאה הידועה מראש של הירידה לעולם המעשה. העולם לא היה יכול להיות אחרת - המציאות של שני המאורות הגדולים היא מציאות קצרה שעתידה לחלוף עוד לפני שתצא אל הפועל, ובמקומה תופיע המציאות היציבה של המאור הגדול והמאור הקטן. המצב הדיעבדי הוא בעייתי משום שהוא מצב של חוסר שוויון והוא יוצר עולם לא שוויוני - עולם שבו יש מאור גדול ומאור קטן, כאשר ברור מי הוא העיקר ומי הוא העתק חיוור המקבל את כל אורו מהמאור הגדול. בגלל הבעייתיות הזו הקב"ה מנסה לנחם את הלבנה ומבטיח לה למשול ביום ובלילה, שימנו בה ימים ושנים ושיקראו הצדיקים על שמה. אך הלבנה מסרבת להתנחם בכל אלו ואז אומר הקב"ה "הביאו כפרה עלי שמיצטתי את הירח".

המדרש כמשל

המדרש הזה מתפתח למדרש חריף ביותר. המדרש היה יכול לעצור בשלב הנחמות, ולטעון שהלבנה קיבלה את תנחומי הקב"ה, אך המדרש מחמיר עם רבונו של עולם, ושם בפיו את הצורך בכפרה. אין מוצא חוץ מכפרה - לעולם לא יישוב חוסר השוויון באופן המניח את הדעת, ולנצח, בכל ראש חודש יקריבו ישראל קרבן שעיר לכפר על מיעוט הלבנה. העולם הזה של חוסר השוויון הוא עולם לא טוב ולא מושלם, זוהי מציאות פגומה הדורשת כפרה.

ברצוני להציע שמדרש זה הוא בעצם משל. משל לעולם הזה, לחוסר השוויון בו ולפערים שבין היצורים החיים אשר עליו. ניתן לבחון לאור המדרש במיוחד את היחסים ואת חוסר השוויון שבין האיש והאישה - בין הזכר והנקבה. דבר פשוט הוא שישנם הקבלות רבות בין

הירח ובין האישה-הנקבה, הירח נע במחזורים חודשיים וכך גם האישה חיה במחזורים כאלו. הירח הוא המקבל, המקבל את אורו מהשמש, וכך גם בקבלה, הנקבה מסמלת את ספירת הבינה וספירת המלכות, הספירות המקבלות. ספירות אלו עניינן בכך שהן מקבלות מהספירות שמעליהם - הבינה מקבלת מהחכמה, והמלכות מקבלת מכל ששת המידות ובעיקר מהיסוד. הירח מוקף בכוכבים המלווים אותו בלילה וכן האישה, יש לה את ילדיה אותם ילדה ואותם היא מגדלת. בנוסף, מבחינה ספרותית, לאורך כל המדרש נקראת הלבנה ירח אך הכותב מתייחס אליה כנקבה, "אמרה ירח לפני הקב"ה".

בעצם ניתן לטעון שיש כאן דיון סביב מקומה של האישה המועבר לירח ולשמש. הרי גם האישה נבראה תחילה כשווה לגבר: "ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אתו זכר ונקבה ברא אתם" - האדם נברא זכר ונקבה באופן שווה ללא שום הבדל מעמדי. בפרק ב' הסיפור קצת יותר מורכב שהרי האישה נלקחה מצלעו של האדם, אך גם כאן לא מוזכר הבדל מעמדי בין שניהם. בפרק ג' כבר ברור ההבדל המעמדי בין שניהם והוא מופיע באופן ברור כעונש: "אל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך והרנך בעצב תלדי בנים ואל אישך תשוקתך והוא ימשל בך". רק לאחר חטא עץ הדעת האיש מושל באישה בעקבות החטא.

גם במקרה זה ניתן לדבר על לכתחילה ובדיעבד, במצב הראשוני, האישה נבראת שווה לגבר ורק לאחר מכן, במסקנה, ביישום בעולם הזה, מתברר שאין ברירה וחייבים להסתדר לפי מעמדות. בעל המדרש מוטרד מהמציאות הלא שוויונית בעולם הזה ומציע כל מיני נחמות לפצות את האישה על הפיחות שחל במעמדה, על הפיכתה למאור הקטן. ניתן להציע כרש"י בפרשה (מקורו לא נמצא במדרש שלפנינו) גם את הכוכבים - הילדים כנחמה. האישה אמנם תהיה המאור הקטן אך מסביבה יהיו ילדיה - הכוכבים שלה להוסיף על כוחה ולחזקה.

בתוך המשל הזה נותרות אמירות הדורשות ליבון מדוע תולה המדרש את ה"אשמה" באישה? מדוע בעל המדרש שם דווקא בפי הלבנה את הדברים ולא בפי השמש? מה מסמלים היום והלילה? הרי בתחילה הקב"ה מציע ללבנה לשלוט ביום ובלילה והיא אינה מתנחמת מההצעה, מה מבטאים היום והלילה בנמשל?

אך גם לאחר כל הניחומים המציאות נשארת פגומה והלבנה נשארת בסופו של דבר המאור הקטן, והאישה נשארת בחוסר שוויון מול הגבר. כאן אומר בעל המדרש את אמירתו החריפה ביותר, הקב"ה כביכול מבקש כפרה מהאישה על כך שהיא צריכה לסבול את מחיר הדיעבד, את מחיר הפיכת האידיאות הגדולות שבעולמות עליונים למציאות קונקרטי ובעייתית בעולם שלנו העולם הזה.

ניתן להציע שבימינו אלה בהם מעמד האישה הולך וחוזר למצבו המקורי והראוי אנו בעצם מתקרבים לתיקון, לעולם כפי שהוא ראוי להיות ולא רק כפי שהוא יכול להיות בפועל. תהליך זה הוא מעין תהליך ארוך של תיקון וגאולה ועליו אנו מתפללים כל חודש בקידוש לבנה:

"ויהי רצון מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי למלאת פגימת הלבנה ולא יהיה בה שום מיעוט ויהי אור הלבנה כאור החמה וכאור שבעת ימי בראשית כמו שהיתה קודם מעוטה שנאמר את שני המאורות הגדולים"